

Akademie výtvarných umění v Praze

Studijní program Výtvarná umění

DIPLOMOVÁ PRÁCE

BÝT, ALE NEBÝT U TOHO/ NEBÝT, ALE BÝT U TOHO
TO BE BUT NOT BE THERE/ NOT TO BE BUT BE THERE

Vypracoval*a: Magdaléna Rajchlová

Vedoucí diplomové práce: prof. MgA. Milena Dopitová

Oponent*ka diplomové práce: Mgr. et Mgr. Radek Wolmuth

Akademický rok 2024/2025

V diplomové práci se zabývám fenoménem traumatu a jeho následky. Vnímám to jako přirozené, protože výchozím tématem, s nímž jsem pracovala v prvních ročnících, bylo mé vlastní trauma. Od toho jsem se postupně vzdalovala a snažila se celou problematiku nahlédnout z méně subjektivní, odbornější perspektivy. Ne proto, že bych nepovažovala sdílení osobních prožitků v tvorbě za nosné. Naopak, jsem přesvědčená, že v současné době je určitý typ sdílení v logice sociálních sítí téměř žádoucí. Je to ostatně zřetelné i u mnoha současných autorek a autorů.¹ Právě to byl důvod, proč jsem se rozhodla zkoumat téma traumatu na jiné úrovni.

CO TRAUMA JE, JAK VZNIKÁ A JAK FUNGUJE

Termín trauma je v současnosti zpopularizovaný a do značné míry nadužívaný. Nepovažuji to ovšem za důvod k bagatelizaci či k přehlížení tohoto jevu. Domnívám se, že je jen potřeba ho v novém kontextu přesněji vymezit.

Definující charakteristikou traumatu je dlouhodobá neschopnost integrovat určitou prožitou událost do vlastního chápání sebe a světa.² Trauma tedy vzniká tehdy, když se jedinec nachází v situaci, jež v něm vyvolá extrémní stres – takový, který překročí jeho zvládací kapacitu a tím naruší jeho pocit bezpečí.

Zvládací kapacita člověka je zcela individuální a také proměnlivá. Má na ni vliv řada faktorů – vrozené predispozice, dosavadní životní zkušenosti, aktuální kondice v daný moment atd. O dopadu potenciálně traumatizující situace ale rozhoduje i následná reakce okolí, jak blízkého, tak i širší společnosti, autorit atd.³

Na tyto charakteristiky traumatu navazuje slovenská psychotraumatoložka Hana Vojtová. Ve své teorii rozděluje trauma na tzv. *trauma s malým t* a *Trauma s velkým T*. Traumata s velkým T jsou způsobena prožitky, které jsou s pojmem trauma běžně spojovány i u nepoučeného člověka, např. znásilnění či nehoda. Traumata s malým t jsou náročné situace, které právě v návaznosti na zvládací kapacitu

¹ Jako příklad umělců pracujících s určitým osobním svěťováním lze uvést např. Josefa Bolfa, Jakuba Janovského, Ondřeje Moravce, Barboru Myslikovjanovou, Lucii Rosickou, Šejlu Kamberić, Elly Smallwood či Jenny Seville, jejíž tvorba je pro mě inspirací i po formální stránce.

² Andrew MOSKOWITZ - Onno VAN DER HART, „Historical and contemporary conceptions of trauma-related dissociation: A neo-Janetian critique of models of divided personality“, *European Journal for Trauma and Disociation* 2020, 4, s. 1 –10.

³ Hana VOJTOVÁ, *Trauma a disociace*, Praha: Portál 2023.

konkrétního jedince můžou i nemusí být v konečném důsledku traumatizující. Podle Vojtové je pro pochopení fenoménu traumatu klíčové vědět, že traumatem není událost sama, ale naše zkušenost s ní.⁴

Peter A. Levine traumatizaci charakterizuje jako ztrátu kontaktu se sebou samým i s okolním světem.⁵ Tento moment odložení těla v důsledku traumatu se stal výchozím inspirativním bodem mé diplomové práce. Jedinec se během traumatizace odpojí od svého těla, což nemá za cíl pouze utlumení případné fyzické bolesti. Tělo je totiž vedle své biologické podstaty, souboru tkání, nervů atd. především hlavním komunikačním prostředkem, je tělem ve společnosti. Vnímáme jím svět kolem sebe a zároveň skrze ně komunikujeme okolnímu světu svoje vnitřní prožívání, svoji osobnost. Tělo je tak tím, co nám vůbec umožňuje trauma vnímat a následně cítit a vyvolávat odezvu i na emocionální úrovni. K odpojení, tzv. disociaci⁶, ale nemusí dojít v jednom konkrétním momentu, což platí zejména u *traumat s malým t*. Proto vzniká velké riziko, že si takové traumatizace jedinec ani nevšimne a v průběhu postupného odpojování se jednoduše adaptuje na změny vlastního prožívání vyvolané traumatem.

PROBLEMATIKA TRAUMATU V KONTEXTU SOUČASNÉ SPOLEČNOSTI

Ohledně traumatu je zásadní si uvědomit ještě jeden aspekt – trauma se týká všech, není možné se mu vyhnout, a to ani ve vyspělé moderní společnosti.

Rozvoj technologií a vznik paralelního digitálního světa překonal mimo jiné do určité míry geografická i časová omezení. Není problém získávat informace z celého světa, vědět instantně o dění na jakékoliv části planety. Problémem je naopak tento nepřetržitý tok informací zastavit, nebo ho alespoň dokázat regulovat. Vyšší informovanost totiž nemá jen pozitivní dopad, je zahlcující a ve výsledku stresující. Současný člověk má tedy automaticky sníženou onu zvládací kapacitu, o které jsem mluvila výše. Proto se trauma nevyskytuje častěji jen v našem slovníku, ale skutečně i v nás.

V tomto kontextu nepovažuji za konstruktivní se k tématu traumatu ve společnosti stavět odmítavě, na základě argumentu, že dříve přece lidé také procházeli traumatizací. Nebo ho dokonce považovat pouze za dobový trend, pod jehož vlivem je

⁴ Hana VOJTOVÁ, Eadem.

⁵ Peter A. LEVINE, Léčba traumatu: program probuzení moudrosti těla, Praha: Maitrea 2018

⁶ Za lehkou formu disociace je považováno i popření či vytěsnění traumatizující události.

jednoduše moderní tvrdit, jak jsme všichni traumatizovaní. Toto tvrzení totiž není tak zcela nepravdivé – je spíše zjednodušující a paušalizuje. Přesnější by bylo ho formulovat jinak: Všichni jsme v procesu traumatizace (s malým t). V parametrech produkčních a komunikačně-konzumačních vzorců současnosti tak možná začínáme unikat ze svých těl, ačkoliv se to může dít mimo naši pozornost. Ve skutečnosti se tedy nedělíme na ty traumatizované a ty v pořádku, ale na ty, co se svými traumaty vědomě pracují a ty, kteří o vlastních traumatech neví, případně si je uvědomit odmítají.

Trauma lze paradoxně považovat svým způsobem za podmínku evoluce. Přestože je zdrojem traumatu negativní zkušenost, má pozitivní transformativní potenciál, který umožňuje tzv. posttraumatický růst. Pro využití pozitivního potenciálu traumatu je ovšem nutné o svém traumatu vědět.

Připuštění si vlastního traumatu je ale znesnadněno hodnotovým nastavením naší společnosti zaměřené na výkon, ve spojení s výraznou akcelerací života, především v souvislosti s technologickým rozvojem.

Kapitalistický svět degraduje člověka na jednotku produkce, jejímž smyslem je práce a touha po konzumaci. V kombinaci s fenoménem digitálních médií a sociálních sítí se toto nastavení stává ještě zřetelnější, protože k imperativu produkce a konzumace se ještě přidává imperativ prezentace. Člověk je nucen očekáváním algoritmy sociálních médií svoji produkci i konzumaci pravidelně sdílet, aby ostatní mohli následně reflektovat jeho hodnotu pomocí liků, tedy mírou pozornosti, kterou mu věnují.

Tuto problematiku rozpracovává Byung-Chul Han ve své knize *Vyhořelá společnost*⁷, kde upozorňuje na proměnu jedince z *homo electronicus* na *homo digitalis*. *Homo electronicus* ztratil individualitu v elektronickém davu – vzniklém v důsledku masových médií – se stal nikým. Oproti tomu současný *homo digitalis* existující na sociálních sítích, má svou privátní autonomní identitu. Už není nikým, je někým, ovšem anonymním někým,⁸ neustále prezentujícím sama sebe ve snaze získat kýženou pozornost.

V momentě, kdy člověk přizná vlastní traumatizaci, která má dopad na jeho prožívání, a tudíž i jeho schopnost interakce s okolním světem, přestane zapadat do

⁷ Han BYUNG-CHUL, *Vyhořelá společnost*, Praha: Rybka Publishers 2016.

⁸ *Homo electronicus* oproti *Homo digitalis* nemohl být anonymní, protože nebyl nikým.

popisovaného společenského systému. Ten ho nakonec odloží jako disfunkční produkčně-konzumní jednotku. V konečném důsledku se tedy jedná o dvojí odložení – kdo odložil své tělo cestou traumatu, je odložen společností výkonu.⁹ Proměnil se z jednotky produkce na odpadní produkt obsesivně produktivního kapitalistického společenského aparátu.

INSTALACE „BÝT, ALE NEBÝT U TOHO/ NEBÝT, ALE BÝT U TOHO“

Jak ale zastavit tento mechanismus a jak následně uzdravit takto hromadně poškozenou společnost? Existuje globální řešení? Nebo je nutné začít u jednotlivců, protože ti utváří tento celek? Můžu s tím něco udělat já, nejen jako jednatel, ale jako jednatel věnující se umění?

Možná je klíč právě ve slově *zastavit*... Pokud člověk dokáže zastavit a rozhlédnout se, zjistit, kam ve své snaze uniknout doběhl – udělá paradoxně velmi důležitý krok, totiž úrok mimo vzorec a rytmus narůstající traumatizace. Následně může vykročit vlastním tempem směrem k sobě, svému tělu, a tedy k uzdravení.

Ve své práci jsem se ale rozhodla nevystavit prvoplánově traumata, a ukázat tak i jejich pozitivní stránku. Mým cílem bylo vystavit přístup společnosti k tomuto fenoménu a k člověku celkově, protože právě ten je pro celou problematiku traumatu klíčový.

Jako médium jsem zvolila kresbu na pauzovacím papíře. Kresba mi dává možnost zobrazovaný subjekt opravdu detailně prozkoumat: vzhledem k časové náročnosti kresebného procesu s ním po značnou dobu setrvat, žít s ním, sžít se s ním. Při zachycování jednotlivých mizejících lidských fragmentů jsem pracovala s opakovaným přegumováváním, rozmýváním a opětovným zpevňováním kresby a to nejen proto, abych dosáhla potřebného vizuálního efektu. Tento proces tvoření pro mě především korespondoval s utvářením lidské osobnosti, které není lineární ani konzistentní.

⁹ „Společnost výkonu je další vývojovou fází společnosti, která přichází po společnosti disciplinární a je možné ji chápat jako gradaci směrem k vyšší produktivitě. Produktivita disciplinární společnosti byla udávána vnější autoritou, fungovala na principu zákazů a příkazů. Společnost výkonu je ovšem od této autority oproštěna. Osvobození se z nadvlády paradoxně nevede ke svobodě. Subjekt výkonu je podřízen jen sám sobě a poháněn neomezeným pozitivním modálním slovesem *mohu*. Výsledkem je splynutí svobody a nátlaku. Vzniká tak mechanismus nutkavé svobody či svobodného nutkání neustále maximalizovat výkon.“ In: Han BYUNG-CHUL, *Vyhořelá společnost*, Praha: Rybka Publishers 2016.

Osobnost také prochází neustálým přebudováním, ovlivňováním, zpochybňováním a opětovným ukotvováním. To pro mě byl velmi důležitý motiv, hledání vlastní individuality je v dnešním zrychleném a stále zrychlujícím světě – možná podobně – náročné a sám tento neustálý proces činí jedince zranitelným a tím náchylným k traumatizaci.

Následný způsob instalace se může zdát v rozporu s popisovaným kresebným procesem, jemuž jsem věnovala celý akademický rok. Bez náznaku úcty odhazují vyprodukovaný materiál na podlahu. Toto gesto je pro mě důležité ale ještě z jiného hlediska – i ono má totiž ozdravný potenciál. Pokud je člověk s pohrdáním odložen společností, která už do něj nekládá žádná očekávání, může sám definitivně odložit veškeré nároky a pravidla, jimiž byl deformován. Systémem, který jím pohrdá, může sám v reakci také pohrdnout, a tím získat svobodu a prostor pro uzdravení, pro vlastní rozvoj mimo traumatický cyklus. Po vzoru Camusova Sisyfa umlčuje rozjímáním o svých mukách všechny modly a přivlastňuje si tak svůj život, stává se jeho absurdním hrdinou.¹⁰

Divák tak vstupuje do prostoru pomyslného odkladiště, kde se hromadí tělesné schránky v různých fázích opuštění – jedinci poškození a následně vyřazení v důsledku traumatizace. Do místa, kam se odloží to, co se už není potřeba, co se nehodí, co není reprezentativní, čím není příjemné se zabývat. Uvedením do tohoto prostoru má ovšem divák možnost se zastavit a pozornost tomu naopak věnovat. Může si položit otázku, jako kdo tam vstupuje a v jaké fázi je on sám.

¹⁰ Albert CAMUS, Mýtus o Sisyfovi, Listy. Roč. Č. 3, 1947.

LITERATURA

- Han BYUNG-CHUL, *Vyhořelá společnost*, Praha: Rybka Publishers 2016.
- Hana VOJTOVÁ, *Trauma a disociace*, Praha: Portál 2023.
- Peter A. LEVINE, *Léčba traumatu: program probuzení moudrosti těla*, Praha: Maitrea 2018.
- Albert CAMUS, *Mýtus o Sisyfovi*, Listy. Roč. Č. 3, 1947.